

Szirák Péter: Az irodalom ígérete. Tanulmányok 1998–2023

Prae kultúratudomány

Budapest: Prae Kiadó, 2024, 568 l.

LAPIS József

Sárospataki Református Hittudományi Egyetem, tudományos munkatárs

ORCID: 0009-0002-2843-3142

A Prae kultúratudomány sorozatban – a mutatókkal együtt 565 oldalban – megjelenő, igényes és esztétikus kivitelezésű, vastos tanulmánykötet számomra elsőként feltűnő jellegzetessége a használatba vétel során az volt, hogy nem tartalmaz előszót. Olyan szerzői megszólalást, amely iránymutatást adna – többek között – afelől, hogy mi célból és hogyan került sajtó alá a válogatás, milyen természetű és logikájú szelekcióról van szó, történetek-e a szövegekben átalakítások, aktualizálások az újraközlés során (ha igen, miért?, ha nem, miért nem?), s hogy milyen rendezővel vezérlik a kötetbe szerkesztést. Természetesen ezen kérdésekre egyéb szerzői közlésekből, interjúkból adott esetben kaphatunk feleletet, ugyanakkor mivel vizsgálódásom ezúttal kevésbé filológiai, mint inkább kritikai jellegű, magából a kötetből igyekszem kiolvasni a lehetséges válaszokat.

Úgy gondolom, hogy ez a megoldás mindenekelőtt magabiztos és erős mutató. Magabiztos a tekintetben, hogy szükségtelennek ítéli meg egy előszóban megmutatkozó – akár apologetikus, akár az olvasást segítő, akár az önértelmezésbe betekintést nyújtó – reflektív horizont kimunkálását. Tehát: a koncepció és a szövegkorpusz jól áll magáért enélkül is: nincs szükség megvédeni azt, és nem kell magyarázni sem. A kötet „végighasználata” egyértelművé teszi, hogy az önértelmezői munka el lett végezve, mindama föltehető kérdéssor, amellyel föltehető kísérleteztem, föl lett téve az összeállítás során, és a válasz maga az előttünk álló szövegtest. Ehhez képest minden más kommentár csak reduktív lehet. Ha, mint fölteszem, magabiztos a vállalás, akkor csak azért az, mert bízunk olvasójában annyira, hogy az elvégzett munka eredményének befogadása elegendő kell legyen a válaszok megformálására, s amennyiben mégsem bizonyul maradéktalanul elegendőnek, úgy ez a maradék fölöslegessé válik. *Az irodalom ígérete* kötet azt ígéri ezzel a gesztussal, hogy a szövegek olvasásának elégnek kell lennie.

Mégis markáns segítséget nyújtanak a paratextusok. Először is a szikár alcím: *Tanulmányok 1998–2023*. Huszonöt év termésébe, gondolati-értelmezői munkájába tekinthetünk be tehát, és a tól-ig megjelölés arra is felhív, hogy bizony számolhatunk bizonyos értelemben a változással: az értelmezői nyelvben, a stílusban, a szemléletmódban, az érettségben – ami nem szükségszerűen esik egybe a szaktudományos értelmű „fejlődéssel”. De huszonöt évet nem lehet ugyanúgy végigírni, s az időbeliséget – kronotopikusan – beleírják a kötetbe az írásegységek végén található zárójeles évszámok is. Tanulmányokról van szó, azaz Szirá Péter számos egyéb műfajú

dolgozata – recenziók, esszék, naplójegyzetek stb. – nem került bele (tegyük hozzá, több bekezdés írás is kritikái-recenziós apropóból készült, ugyanakkor tanulmány értékű és -igényű szöveg lett, mint például az *Alföld* 2006. októberi számában megjelenő *Párhuzamos történetek*-olvasat, illetve a 2017. márciusi lapszámban közölt *Hasnyálmirigynapló*-elemzés). Másodszer, kapunk egy viszonylag terjedelmes fülszöveget, amely némely kontextuális kérdésre mindenképpen felel, s mindenekelőtt értelmezését adja magának a megejtő, nagy kockázatú kötet címnek is – amely magyarázat minden bizonnyal a szerző saját szövegezése. Ehhez – a címhez, illetve annak kommentárjához – kapcsolódik a belső fülon található mottó: „Az ígélet szép szó.” A fülszöveg ajánlata alapján ez leginkább azt jelenti – a kötet vonatkozásában –, hogy a munka azt vállalja, hogy a különböző szépirodalmi szövegek összetett és bonyolult hatásrendszerét, az olvasás esztétikai tapasztalatát, a nyelv művenként újra és újra létesülő sajátságosságát a kötet olvasója számára kézhezállóbbá és hozzáférhetővé teszi úgy, hogy az értelmezői munka ne megszüntesse vagy domesztikálja az idegenséget és az egyediséget, hanem segítse annak kibontakozását a megértő tevékenységben: mind a tanulmányok elbeszélőjének, mind a kötet olvasójának a másokra és önmagára irányuló megértési folyamatában. Az irodalom ígérete mindenekelőtt felelősség *Az irodalom ígérete* című könyv terében: az irodalomtudós nem járhat el szakszerűtlenül és téveteget módon akkor, amikor saját értelmezői-kommentári tevékenységét szövegszerűen előtárja. Hiszen közvetítői munkája során eleget kell tennie annak az ígéletnek, amely ugyan eredendően az irodalomé, de amelynek betartásáért professzionális olvasóként maga is felel. („*A Sztálin-grád-hasonlat*” főcímű, Térey János műveinek emlékezetpolitikai/-poétikai működésmódját körbejáró dolgozat elején épp egy olyan recepciós esetet von kritikai ítélet alá Szirák, amelyben a *Paulus* című művet éppenséggel nem felelősségteljesen, hanem a műintenciókat tendenciózusan torzítva értékeli a korabeli recenzens.) A vállalás tétje ilyen értelemben nem kicsi, de Szirák Péter tanulmányai bizonyosságot tesznek arról, hogy a szerző nem szöktette magát hosszan: írásain keresztül pontosabbá válik az irodalom ígéletének mibenléte. S talán nem túlzás e ponton József Attila 1936-os szerkesztői üzenetét idézni a *Szép Szó* című lap első számából, amely szerint:

„Szép szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül.

Ha nem is feltétlenül ilyen mérvű társadalmi kontextusban, de az „ígélet szép szó” formula mégis bír hasonló jelentéssel az irodalom- és kultúratudományos kötet környezetében: az ígélet mint szép szó azt jelenti, hogy nem tékozzunk el. Nem bánunk vele felelőtlenül. Nem üres cicoma, hanem folyamatos jelentés- és értelem-történet akkor, amikor alázattal a mű alatt és alá állunk (*understand*).

A válogatás mikéntjéhez és vezérelvéhez pedig a tartalomjegyzék kínál sokrétű fogódzót. A fejezetcímek tudósítanak arról, hogy az implicit szerzői szándék milyen jelentéskörökben kínálja föl a vonatkozó dolgozatokat. Az első nagyobb egység az *Emlékezet, kánon, olvasás* címet kapta, amelyben a vesszők tulajdonképpen kötőjelekként érthetőek, azaz a három fogalom kapcsolata szervezi a különböző írásokat. Olyan szövegek olvashatók itt, amelyek hathatós segítséget nyújtanak Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Németh László vagy Illyés Gyula életművének elhelyezéséhez, és jól működtethető szempontokat kapunk e szerzői világok haté-

kony átlátásához. Az esszéíró Németh Lászlóról és Illyésről szóló munkák is túllépnek azon, hogy pusztán az esszékre szorítkozva bírjon tanulságokkal a vizsgáldás – valójában az említett szerzők általános szellemi és gondolkodói horizontjáról, irodalom- és társadalomlátásáról, sőt, nyelvezet való viszonyáról is plauzibilis képet rajzol elénk. Az Ady-, a Móricz- és Kosztolányi-tanulmányoknak is általános jellemzője, ami egyébként Szirák Péter írásainak általában is vitathatatlan erénye praktikus-pragmatikus szempontból, hogy a felépítmény az adott szerzők, szerzői életművek recepció-, vagy még pontosabb igénnyel, emlékezettörténetéből indul el, s vázol föl egy hatás-történeti szerkezetet, amely a kortárs befogadás számára tanulságos eredményekig vezet. Oktatói pályafutásom során, amikor olyan helyzetbe kerültem, hogy egy-egy klasszikus alkotó szinte alig átlátható olvasástörténetében volt szükséges a diákok számára is közvetíthető rendet, rendszert találnom, Szirák vonatkozó dolgozatai – a tanulmánycímek alapján nem is mindig sugallt módon – egyfelől megbízható iránytűként, sorvezetőként, másfelől a lényegesre rámutató lámpásként szolgáltak számomra. Sziráktól egyebek mellett azt lehet eltanulni, ami a jó kultúratudós és kritikus legfőbb ismérve, hogy biztos kézzel tudja elválasztani egymástól a lényegeset, a relevánsat, valamint a járulékosat, az adott kontextus szerint irrelevánsat.

A nyitó tanulmány, amely a gyűjtemény egyik, ha nem egyenesen legkorábbi írása – *Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban* –, módszertanában fölmutatja a főntebb említett stratégiát. A kiinduló észrevétel – tudniillik, hogy az Ady-életmű megszólító ereje alig tetten érhető a kortárs lírában – hatástörténeti szempontú magyarázata érdekében az Ady-életművel való szembenézési kísérletre kerül sor, annak „beláthatatlan összetettségé”-nek (12) tudatában, úgy, hogy egy magasból történő rátekintéssel kíséreljen meg az elbeszélő nagyobb ívű stratégiákat feltérképezni a recepció-kanonizációs mezőn, miközben a diskurzus kulcsfogalmainak – például: modernség – alakulástörténetével is számot vet. A kötetnyitány egyébként implicit választ ad arra a kérdésünkre, hogy történt-e aktualizáció a szövegek újraközlésében: minden bizonnyal nem történt. Az 1998-ban még vélhetően joggal megfogalmazható ítélet az Ady-életmű produktív recepcióját illetően ugyanis mai távlatból, például Kemény István, de még inkább a kötet számára is fontos Térey János költészete okán, már jóval kevésbé volna igazolható. Ahogyan később, a Térey Alföld-poétikáját elemző tanulmányban maga Szirák írja: „A szinte töretlenül kultikus státuszú Ady Endre és a kortárs irodalmi emlékezetben némiképp elfelejtett Szomorú Dezső hangütésének utánzása, de ugyanakkor a megidézett szecessziós versnyelvnek, a magaskulturális allúzióknak a mindennapi nyelvvel, olykor a szlenggel való ötvözése” (439) markáns vonásai Térey lírájának. Az idézet egyben jól rávilágít arra a főntebb már pedzegetett sajátosságra, hogy Szirák módszertana szinte megköveteli, érzékelhető belső igényként, hogy egy specifikus fókuszú vizsgáldásban is rekonstruálja az adott szerzői életmű legfontosabb karakterisztikumait, mintegy pontos irodalomtörténeti-poétikai portrét nyújtva róla. Sok más egyéb mellett ezért is érdemes Szirák-tanulmányt és -kritikát olvasni: nagyobb rálátásból is megbízhatóan képbe fogunk kerülni az alkotót vagy tárgykört illetően. (2003-as Kertész Imre-monográfiájának első, terjedelmes fejezete például izgalmas és rétegzett, széles körű ismeretanyagot mozgósító és közvetítő rekonstrukciója és értelmező összefoglalása a holokausz[re]prezentációk befogadástörténetének.)¹ Elmondhatjuk, hogy Szirák gondol-

1 SzIRÁK Péter, „A megérthetetlen megőrzése (*Sorstalanság*)”, in SzIRÁK Péter, *Kertész Imre*, Tegnap és ma: Kortárs magyar írók, 9–77 (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2003).

kodás- és írásmódjának van egy erőteljes történeti érdekeltsége is: szenvedélyesen érdeklik a történelmi kontextusok és tanulságok (a Kertész- mellett talán leginkább érzékelhető módon a 2008-as Örkény-monográfiában),² valamint az irodalom-, pontosabban hagyománytörténeti összefüggések – és képes ezeket mások számára is észlelhetővé és beláthatóvá tenni.

Az első egységből érdekes módon különül ki számomra *A másik meglopása: A gyermekiségén innen és túl a Légy jó mindhalálígnan* című dolgozat. Egyfelől a többi itt szereplő írással ellentétben egy viszonylag újabb, 2014-es keletkezésű (2015-ös megjelenésű) szövegről van szó, s talán nem túlzás azt állítani, hogy ez valamelyest diszkurzíve is tetten érhető, ugyanis bár a precíz szakmaiság ez esetben is nyilvánvalóan jelen van (amit a regény más értelmezőivel és korábbi interpretánsaival folytatott tiszteletteljes, de markáns vita is ellenajánlat is megmutat), mégis, egy fokkal erőteljesebb bevonódás, személyes elköteleződés világlik át a gyermeki és felnőtti belső konfliktusát, dinamikáját szétszálazó olvasatban. Ezúttal – műértelmezésről lévén szó – kevésbé a nagyobb feszítávú áttekintő-szintetizáló szemlélet (akár a szerzői, akár a tematikus vonatkozásokat illetően), mint inkább a figyelmes szövegközeli olvasás válik delejezővé, a gyermeki-felnőtt mintázatokot a szereplői replikák és regényrészletek aprólékos elemzéséből mutatva ki. Mindezek miatt a tanulmány számomra a III., *(Újra)olvasások* című fejezetben talált volna otthonosabb közegre, ugyanakkor vélhetően azért került mégis ide, mert a megelőző, a Móricz-művek nyelvének újraolvasásához szempontokat kínáló írás folytatásának is tekinthető, s kétségtelen, hogy a gyermeki és felnőtti viszonya az emlékezés alakzata felől is megragadható. (S talán nem teljesen véletlen az sem, hogy az „ígéret” aktusa is lényegessé válik az elemzésben.) A tanulmány zárlatként egy olyan retorikai megoldással él, amely a költőibb Szirák-esszék kivezető, az olvasót töprengésre és további merengésre készítő megoldásaira emlékeztet: „Jónak kell lenni mindhalálígnan, már csak, illetve mindig csak az a kérdés: mit jelent jónak lenni? Hogy lehet-e jónak lenni a másik, illetve a bennünk lévő másik meglopása nélkül?” (62.) A tanulmány tartalmazza a Szirák-féle szótár fölismerhető elemeit (például: „tüzetes”, „modális összetettség” stb.), valamint az érzékelhetően az újabb időszakban nagyobb erőre kapó, itt is fontossá váló „példaérték” szót. Egy mű példaértéke – mint esetünkben is látszik, s ennek jelképes gesztusa ezúttal a zárlat kérdező formulája is – sosem valamilyen, ismét egy jellemzően „szirákos” fordulatot használva, könnyen instrumentalizálható tanulság: a recepció efféle utaló nyomait, jelzéseit rendre könnyűnek is találja a kapcsolódó Móricz-szöveghelyek, illetve a regény narratívája alakulásának mérlegére térve. A példaérték a mű összetett jelentésáramlásának didaktikusan is hasznosítható mozzanata, de úgy, hogy a didaxis megképzésében lehetőleg ne tegyünk engedményt a szöveg kárára; a példaértéknek felhívó struktúrája van egyfelől, kérdező és önreflexióra készítő, gyakorta kritikai hatóereje másfelől; etikai mozzanatokat sem nélkülöz, de nem redukálja retorikusan a jelentés-összetettséget a könnyebb kezelhetőség érdekében.

A II. fejezet (*Medialitás, kultúra, történelem*) szaktanulmányai zömében ahhoz az időszakhoz (a 2000-es évek első fele) köthetők, amikor az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport (ÁITK) a stabilan hermeneutikai alapú, különböző posztstrukturalista kérdészmódokat integráló megközelítésmódja tudatos párbeszédet kezdeményezett az (elsősorban, de nem kizárólagosan a német nyelvű) média- és kultúratudományokkal. Az esztétikai tapasztalat közvetítő és kulturális feltételrendszerait vizsgáló értekező szövegek olyan, a kutatást dokumentáló és elő-

2 SZIRÁK Péter, *Örkény István: Pályakép* (Budapest: Palatinus Kiadó, 2008).

mozdító fontos kötetekben jelentek meg, mint a *Történelem, kultúra, medialitás*³ vagy *Az esztétikai tapasztalat medialitása*,⁴ illetve a vizsgálódást magyar kontextusokban applikáló *Szerep és közeg*⁵ – e könyvek szerkesztésében-koncipiálásában Szirák Péter is részt vett, s szerzőként első-sorban művészet- és történelemelméleti irányú dolgozatokkal járult hozzá. Különösen érdekes az ezekhez képest majd évtizeddel későbbi, *Hitelt érdemlő: 1956 irodalmi és mozgóképi reprezentációiról* című írás, amely előbb az 1956-os forradalom értelmezéstörténetéről nyújt rövid áttekintést, majd erre reflektáló prózai és lírai művek (Déry Tibortól Nagy Gáspáron át Nadas Péterig), valamint filmek '56-képeit és -narratíváit elemzi. Szirák írásmódjának elmozdulása abban is megfigyelhető, hogy akár ebben a dolgozatban, akár az említett Móricz-értelmezésben, akár a IV., Esterházy Péter írásművészetét középpontba állító fejezet *Termelési regény*-tanulmányai-ban észrevehető módon megnő a lábjegyzetek hossza, terjedelme. Bár ez nem egzakt kimutató, az utóbbi évtizedben keletkezett munkákban mégis úgy veszem észre, hogy a plasztikus és pontosan követhető, retorikailag szépen építkező főnarratíva mellett nagyjából a jegyzetek közé kerülnek a digressziók, a polemikus megjegyzések, a komplementer gondolatfutatok – amelyek önmagukban rendkívül érdekfeszítők tudnak lenni, ugyanakkor a főszöveg gondolatmenetét ronszolják, folyását akadályozzák. Nem feltétlenül arra hegyezném ki ezt az észrevételt, hogy korábban esetleg – a narratíva olvashatóságát kevésbé prioritizálva – a jegyzetekbe kiszervezett gondolatok nagyobb része a főszövegben kapott volna helyet, hanem inkább arra, hogy megmutatkozik ebben egy másikfajta, erősödő prioritizáció a szerző részéről: az, hogy a gondolkodás összetettségét árnyaló észrevételek, kiegészítések, kötések, recepciók párbeszédhelyzetek nem választhatók, hanem szükségszerűek, nem mondhatunk le róluk, nem tehetünk nagyvonalú engedményeket e tekintetben (hiszen az ígélet szép szó). E kétféle mozgásirány dinamizálódik az újabb írásokban: a plasztikus szövegképzés és az összetettségből való nem engedés egyszerre megvalósítandó igénye.

Ahogy a II. fejezet vizsgálódásait összekötöttem a médiatudományok irányába történő nyitással, úgy az utolsó, V. egység (*Az élet környezete*) írásainak egy része a biopoétikai kérdés-móddal létesít dialógust különböző módokon. Ugyanakkor tévedés volna a kötet eme erőteljes záróakkordját egy diszkurzív trend keretei közé szorítani, ugyanis egyáltalán nem erről van szó. A tanulmányok és a kritikai indíttatású értelmező szövegek bizonyos leegyszerűsítéssel ugyan, de mégiscsak azon gondolkodnak el, hogy az élet és az emlékezet miképpen kapcsolódik össze a természeti környezettel és tárgyyszerű közegekkel, és hogyan reflektálódik, illetve teremődik meg ezekben.

A kötet második felének két olyan domináns „hőse” van, akik a szerző érdeklődésének és olvasói elköteleződésének középpontjában állnak: Esterházy Péter és Térey János. A IV., Esterházy írásművészetét tárgyaló fejezet minden bizonnyal egy majdani monográfia magját is jelentik egyúttal. *Az El kell mennünk innen* című, a *Hasnyálmirigynapló* bölcséleti és műfaji kontextusait (halál-elmúlás, naplószerűség) feltáró tanulmány a könyv egyik – hogy egy, az értekező próza

3 KULCSÁR SZABÓ Ernő és SZIRÁK Péter, szerk., *Történelem, kultúra, medialitás* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003).

4 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán és SZIRÁK Péter, szerk., *Az esztétikai tapasztalat medialitása* (Budapest: Ráció Kiadó, 2004).

5 OLÁH Szabolcs, SIMON Attila és SZIRÁK Péter, szerk., *Szerep és közeg: Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*, Ráció-tudomány 9 (Budapest: Ráció Kiadó, 2006).

esetében ritkábban használatos jelzővel éljek – *legszebb*, legérzékenyebb írása. Az Esterházy-mű és a Szirák-olvasat tétje egyaránt a halandósággal történő szembenézés, illetve a – Sziráknál a vizsgált naplóregényen túl Kosztolányi műveitől és Heidegger bölcséletétől is inspirált – számvetés mindazzal az etikai és egzisztenciális teherrel, vagy fogalmazzunk inkább úgy, kondícióval, amit az elmúlás tudata létezésünkre ró.

Ha nem lenne nyelvünk és világunk, s nem tudnánk a jövő feltartóztathatatlan eljöveteleéről, akkor állatok együgyűségével(?) halnánk meg. [...] Az ember azonban úgy él, hogy élete halálra szánt, s úgy hal meg, hogy – gyorsan vagy lassan – elveszíti erejét, tudását, készségeit. Miközben a másik halálának megtapasztalása által már mindig is tud (valamit) a meghalásról. (355.)

Ha figyelmesen olvassuk Szirák Péter értelmezéseit és gondolati reflexióit, azt vehetjük észre, hogy az elmúlás és annak nyelvi-esztétikai tapasztalata – az idegenség- és emlékezetalakzatok vizsgálata során is – tulajdonképpen mindig is kérdezőmódjának egyik eredője és egyben következtetése. Célja olyan értelemben, hogy válaszkísérletekkel szolgáljon a meghalás, s ekként az élet titkának, csodájának összetett és bonyolult kérdéseire – szigorúan mindig a művek horizontján, saját befogadói horizontjával összeolvadva, távlatosan szemlélve a kérdést. (S talán nem véletlen a „hős”-választás sem, hiszen: „Ha a saját halál nem vihető színre, akkor a másik halálának tapasztalata, vagyis a gyász mellett – mely Esterházynál mindig is kitüntetett motívumkör volt – az élet egyszeri, megismételhetetlen tüneménye szintén autentikus halál-téma.” 364.) Az Esterházy-kötet tanulsága ez esetben: „Csak a betűk maradnak testamentumul, a hang és a hangot hordozó test emlékműveként, kísérteteként. Az olvasó gyásza: hangot hallok, s látom – még, valahogyan – az embert.” (365.) Az irodalomnak és Szirák Péter könyvének ígérete ez is: a megtapasztalhatatlan megtapasztalása, az ismeretlen és az érinthetetlen érintése, megértésünk határainak kifelé terjesztése. A reménység paradoxona.